

❑ Azərbaycan tarix boyu dünya mədəniyyəti xəzinəsinə milliliklə bəşəriliyi üzvi surətdə qovuşduran Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Nəsirəddin Tusi, Əcəmi Naxçıvani, Siracəddin Urməvi, Sadıq bəy Əfşar, Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi kimi ədəbi, mədəni, elmi simalar, filosof və mütəfəkkirlər bəxş edib. Bu böyük şəxsiyyətlərin, ziyalıların, alimlərin, sənət adamlarının duyğu və düşüncələri, maraq və istedadları tarixən xalqların maddi və mənəvi istəklərinin gerçəkləşməsinə xidmət edib.

Xalqımızın sadalanan milli və bəşəri zirvəyə yüksəlmiş öyüncü şəxsiyyətləri sırasında Azərbaycan professional musiqisinin banisi, dünya şöhrətli dahi bəstəkar və yurdsevər publisist, nadir ictimai-mədəni xadim Üzeyir Hacıbəylinin bənzərsiz yeri, sanballı çəkisi var. Bu böyük şəxsiyyətin zəngin və mənalı həyat və yaradıcılığı barəsində sağlığında və əbədiyyətə qovuşandan sonrakı onilliklərdə dünyanın ən tanınmış sənət və elm adamları mötəbər mülahizələr söyləyiblər. Onlar korifey soydaşımızın həmişəyaşar irsinin orijinal məzmun, forma-kompozisiya prinsiplərini bir çox yöndən örnək ola biləcək məktəb kimi dəyərləndiriblər.

Üzeyir bəyin yaradıcılıq irsinə xas realizm, millilik, həyatilik, nikbin ruh, yüksək ideya-məzmun, forma mükəmməlliyi və nəhayət, yüksək bədilik, ənənə və novatorluğun vəhdəti kimi xüsusiyyətlər onun xalqın keçmiş və bugününə, istək və arzularına, sosial-estetik ideallarına sonsuz marağından irəli gəlirdi. Təsədüfi deyil ki, Üzeyir bəyin adı qədimdən-qədim Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə yalnız tanınmış bəstəkar deyil, həm də görkəmli mədəniyyət xadimi, musiqi nəzəriyyəçisi, yazıçı-publisist, tərcüməçi, pedaqoq və estetik kimi daxil olub. Dünya şöhrətli bəstəkarın gənc yaşlarından şəxəli davam edən yaradıcı fəaliyyətinin müxtəlif sahələrindəki nəhəng xidməti və hüduzsuz istedadı haqqında say-sız-hesabsız mütəxəssis yazıları, elmi məqalə və monoqrafiyalar yazılıb.

Bütün bunlar Üzeyir bəyin geniş maraq dairəsini, ensiklopedik bilik aləmini göstərməklə yanaşı, zəngin ideya-siyasi, sosial-estetik, tarixi-etnoqrafik baxışlarından da xəbər verir. Bəstəkarın yaradıcılığına xas novatorluq, müasirliyə əhatəli və dərin meyl isə bu maraq, bilgi və baxışlar sistemində üstünlük təşkil edir. O, professional (çoxsəsli) musiqi mədəniyyətinin hansı sahəsinə, janrına müraciət edirsə-etsin, özünü yenilikçi sənətkar olaraq göstərə bilib. Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycanda, eyni zamanda, bütün Şərq ölkələrində opera sənətinin yaradıcısı kimi tanınıb.

Üzeyir Hacıbəylinin 1908-ci ildə tamaşaya qoyulmuş “Leyli və Məcnun” operası öz kompozisiya və forma özəlliklərinə görə Avropa opera estetikasının prinsiplərini olduğu kimi təkrar etməmişdir. Xalqımızın milli musiqi şüuruna, estetik idealına uyğun olaraq yaradılmış bu operada Yaxın və Orta Şərq xalqla-

rının mənəvi-estetik tələbatına da cavab verilmişdir. Əsərin məzmununun bütün müsəlman ölkələrində geniş yayılmış “Leyli və Məcnun” əfsanəsindən alınması, musiqisində bu arealda çox sevilən, ifa olunan klassik muğam sənətinə geniş yer verilməsi operanın Şərq özəlliyini və orijinallığını təmin edib.

Üzeyir Hacıbəyli musiqisində Şərq və Qərb estetik meyarlarının ənənə və novatorluq xüsusiyyətləri

Böyük bəstəkar ilk operasından başlayaraq müstəqil yaradıcılıq istedadına və bənzərsiz üsluba sahib olduğunu göstərmişdir. Onun ərsəyə gətirdiyi ilk muğam operası “Leyli və Məcnun” orijinal bir sənət əsəri olmaqla, günümüzdə qədər estetik prinsiplərinin həyatiliyini, yaradıcı novatorluğunu qoruyub saxlayıb. Azərbaycan bəstəkarlarının sonrakı opera əsərlərinin bir çoxunda bu əsərin müsbət təsirini görmək mümkündür.

Üzeyir Hacıbəylinin ilk operasında muğamlarımıza geniş yer verilməsini, bütün Şərq dünyasında məşhur olan bir əfsanəyə müraciət etməsini təsadüfi saymaq olmaz. Müəllif burada, bir tərəfdən, əsərlərdə Şərq melodiya-intonasiya xüsusiyyətlərinin təsiri altında yaranmış musiqi şüurunun qanunauyğunluqlarını, daha doğrusu, dinləyicilərin bu əsasə söykənən bədii-estetik marağını nəzərə alıb, digər tərəfdən isə müsəlman xalqları üçün doğma olan bir mövzuya müraciət edib. Bunlar opera kimi mürəkkəb və spesifik bir dili olan sintetik sənəti dinləyici və tamaşaçılar üçün anlaşılıq edə bilib.

Üzeyir bəy yaxşı anlayırdı ki, Şərqdə opera sənətinin meydana gəlməsi bədii-estetik və yaradıcılıq tərəfləri ilə birlikdə, həm də geniş kütlələrin

musiqili-estetik tərbiyəsi ilə bilavasitə əlaqədə götürülməli bir məsələdir. Onun musiqili teatr ilə əlaqədar elmi məqalələri, teatr sənətinin xalqın mənəvi-estetik mədəniyyətinin, milli şüurunun formalaşmasında oynayacağı rola həsr etdiyi dərin mənalı yazıları bu mülahizəni bir daha təsdiqləyir. Təsədüfi deyil ki, bəstəkar sonrakı illərdə opera

və melodiyalarını eynilə təkrar edən bəzi əsərlərdən daha yaxşı mənimsənilir, çünki “Koroğlu” operası xalqın doğma musiqi dilində yazılmışdır. Mən xalqdan hazır nəğmələr almadım, yalnız xalq yaradıcılığının əsaslarını öyrəndim”.

Bəstəkar bununla sübut edir ki, uzun əsrlərdən bəri əsasən monodik (bir səsli) tərzdə ifadə

olunmuş xalq musiqimizin lad-məqam əsasları irihəcmli simfonik ümumiləşdirmələrə, eyni zamanda, sintetik janra aid opera sənətinin meydana gəlməsinə tam əsas verir. Xatırladaq ki, uzun illər belə bir mülahizəyə üstünlük verilib ki, guya, Şərq musiqisi, melodiyası çoxsəsli simfonik ümumiləşdirmələrə, ümumiyyətlə, simfonik musiqinin inkişafına yaddır. Üzeyir Hacıbəyli “Koroğlu” və digər əsərləri ilə bu fikrin kökündən yanlış olmasını sübut etdi.

Azərbaycan xalq musiqisinə əsaslanan milli bəstəkarlıq məktəbini meydana gətirməklə Üzeyir Hacıbəyli, eyni zamanda, fərdi üslubuna, yazı texnikasına, bədii təfəkkür tərzinə sahib sənətkarların yaradıcılıq fəaliyyəti üçün də geniş imkanlar açmış oldu. Bu məktəbin tanınmış təmsilçiləri Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Cövdət Hacıyev, Süleyman Ələsgərov, Əşrəf Abbasov, Ağabacı Rzayeva, Şəfiqə Axundova və başqaları Üzeyir bəy istedadının təsiri, yönləndirici gücü haqqında dəfələrlə söhbət açıblar. Sevimli bəstəkarımız Süleyman Ələsgərov yazırdı: “Bir neçə ildir ki, bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli aramızda yoxdur. Lakin biz hələ də ustadımızı, müəllimimizi özümüzdə konsertvatoriyada dərs dediyi auditoriyada hiss edirik. Elə bilirlik ki,

o hələ də bir ata kimi yaradıcılığımızı izləyir. Diqqətli gözləri yenə də üzərimizdədir”.

Üzeyir Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” adlı fundamental monoqrafiyası Azərbaycan musiqisinin zəngin bədii-estetik imkanlarını və onun heç də Avropa musiqisinə xas temperasiya akkordlaşmasına zidd olma-

masını, yuxarıda göstərdiyimiz mürtəbə mahiyyətli fikirlərin əsassızlığını elmi dəlillərlə sübut edib. Üzeyir bəyin bu əsəri, haqlı olaraq, Azərbaycanda çağdaş musiqişünaslığın mötəbər özüllü və inkişaf yönlərini təyin edən nəzəri əsas kimi qəbul edilib.

Azərbaycan musiqisinin nəzəri-estetik problemlərinin araşdırılması zamanı bu əsərin əsas prinsipləri mütəxəssis və alimlərin diqqət mərkəzində olur.

Üzeyir Hacıbəylinin professional musiqinin mürəkkəb sahələrinə olan marağı yaradıcılığının ilk dövrlərindən özüni göstərmişdir. Bəstəkar ilk illərdən opera ilə birlikdə, musiqili komediya janrına da xüsusi maraq göstərmiş və burada da teatrın, səhnə əsərlərinin xalqın maariflənməsi işində oynaya biləcəyi önəmli rolun zəruriliyindən çıxış edib. Bu baxımdan “Arşın mal alan” və “O olmasın, bu olsun” musiqili komediyaları geniş şöhrət qazanıb.

“Arşın mal alan” operetasi ekranlaşdırıldıqdan sonra, demək olar ki, dünyanın bir çox ölkələrində yayıldı. Təsədüfi deyil ki, Üzeyir bəy yaradıcılığının Şərq ölkələrində professional musiqinin inkişafında oynadığı böyük rolu göstərən mütəxəssislər örnək olaraq tez-tez bu əsərin ideya-

məzmununa və musiqi dilinə müraciət edirlər. Məsələn, İranda tanınmış mədəniyyət xadimi Əhməd Hümeyni yazırdı: “Biz Üzeyir Hacıbəylinin məşhur komediyasını heç də təsadüfən seçməmişik. Bu əsərin televiziya vasitəsilə göstərilməsi ilə biz teatrı tamaşaçı ilə yaxınlaşdırmaq istəyirdik. Bundan ötrü isə teatr seyrçidən irəlidlə getməlidir. Bu

böyük həcmli sintetik əsərlərə də daxil edilir. Ümumiyyətlə, yurdsevərlik, qəhrəmanlıq hisslərinin yüksək bədii ifadəsi Üzeyir bəyin bədii yaradıcılığı üçün səciyyəvi olub, II Dünya müharibəsi illərində bəstələdiyi və geniş şöhrət qazanmış bir çox mahnılarda, kantata və instrumental əsərlərdə özünü parlaq bir şəkildə göstərmiş. “Ananın

baxımdan “Arşın mal alan”dan daha həyatli komediya tapmaq çətindir”.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda musiqili komediya janrının inkişafını da Üzeyir Hacıbəylinin komediyaları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. İncə yumor, xalq milli gülüş mədəniyyətinə xas zəngin çalarlar, bənzərsiz obrazlar aləmi onların bütün dünyada şöhrət tapmasına səbəb olub. Bu əsərlərin dərin məzmunlu librettosunu da bəstəkar özü yazıb ki, musiqi praktikasında biz buna nadir hallarda rast gəlirik.

Üzeyir bəyin novatorluğunu yeni janrların meydana gəlməsində də izləyə bilərik. Onun dahi Nizaminin sözlərinə yazdığı “Sənsiz” və “Sevgili canan” romans-qəzəlləri vokal lirikasının nadir incilərindən sayılır. Bəstəkar bu vokal əsərləri ilə də Şərqdə yeni bir musiqili janrın təməlini qoyub. Azərbaycan bəstəkarlarından Cahangir Cahangirov, Əşrəf Abbasov, Süleyman Ələsgərov və başqalarının vokal yaradıcılığında bu janrın təsiri və gözəl nümunələri aydın izlənir.

Dahi bəstəkarın vətənsəvrlik ruhunda yazdığı “Cəngi” və “Qəhrəmani” əsərləri də yeni, orijinal janrın meydana gəlməsinin göstəricisidir. Hazırda bu janrlardan Azərbaycan professional musiqisində geniş istifadə olunur, onlar bəzən

öyüdü”, “ Şəfqət bacısı”, “Çağırış”, “Cəngi”, “Marş” bu qəbildən olub, günümüzdə də öz dəyərini saxlayır. Bu əsərlər həmişə xalqımıza nikbin ruh gətirir, cəsur və qəhrəmanlıq hisslərini daha da canlandırır. Bəstəkarın ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrini meydana gətirməsi, yüksək təhsilli professional musiqi kadrları yetişdirməsi, say-sız-hesabsız xalq musiqi nümunələrini toplanıb nota alması istiqamətində fəsiləsiz fəaliyyəti, tanınmış ifaçı, aktyor və müğənnilər nəslinin formalaşdırılmasında oynadığı müstəsna rolu da xatırlamamaq mümkün deyil.

Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığı öz həyatiliyi, realizmi, milliliyi, beynəlmiləli ruhu, milli və bəşəri önəmi ilə dünya xalqlarının mənəvi mədəniyyətinə sıx təmas edib. Xarici ölkələrin tanınmış bəstəkarlarından D.Şostakoviç, T.Xrennikov, Y.Şaporin, O.Taktakişvili, S.Samosud, S.Sinsadze, V.Solovyov-Sedoy, Y.Doga, eləcə də xalqımızın görkəmli simalarından S.Vurgun, Bülbül, Q.Qarayev, F.Əmirov, Niyazi və başqaları Üzeyir Hacıbəylinin bəşəri zirvəyə yüksəlmiş yaradıcılığını müxtəlif yönərdən yüksək dəyərləndirmiş, onun ölməzliyini təsdiqləmişlər.

Babək QURBANOV,
professor